

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

У статті проаналізовано основні питання гендерних досліджень у сучасній теорії соціальної роботи. Показано, що проблема співвідношення статі та гендеру наскрізна в усіх сферах життя й актуальна для кожної людини. Доведено, що гендерний вимір стає складовою всіх стратегічно важливих напрямів державної політики.

Ключові слова: гендер, стать, гендерні аспекти соціальної роботи.

Упродовж останніх років Україна зробила значний крок уперед у теоретичному дослідженні гендерної ідеології — нового явища в освітній, філософській та політичній думці, що ґрунтується на конструктивному характері взаємодії жінок і чоловіків в інтересах стабільного та гармонійного розвитку людства.

Становлення України як соціальної, правової, демократичної, незалежної держави, розвиток сучасної української соціальної роботи нагально ставить на порядок денний і проблеми вивчення гендерних аспектів соціальної роботи.

Останнім часом у соціальних і гуманітарних науках розмежовують поняття «стать» та «гендер», які вказують на конституціональні або соціокультурні аспекти відмінностей чоловічого від жіночого. Відомо, що термін «стать» описує біологічні відмінності між людьми, обумовлені генетичними особливостями, анатомо-фізіологічними характеристиками й дітородними функціями. Термін «гендер» указує на соціальний статус і соціально-психологічні характеристики особистості, які пов'язані зі статтю й сексуальністю, але виникають у взаємодії з іншими людьми в рамках певної культури.

Традиційно поняття «стать» використовували для позначення тих анатомо-фізіологічних особливостей людей, на основі яких розрізняли чоловіків і жінок. У зв'язку з нагромадженням результатів досліджень виявилось, що з біологічної точки зору у чоловіків і жінок набагато більше схожих ознак, ніж відмінностей. Багато дослідників навіть вважають, що єдина чітка і значуща біологічна відмінність між чоловіками і жінками полягає в їхній ролі у відтворенні

потомства. Із 92-х хромосом, задіяних у зародженні нового людського організму, тільки одна, чоловіча, визначає стать дитини.

Різноманітність соціальних характеристик жінок і чоловіків у світі і принципова тотожність біологічних характеристик дають змогу зробити висновок про те, що біологічна стать не є основою для розмежування їхніх соціальних ролей, які існують у різних суспільствах. Так виникло поняття «гендер», що означає сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство пропонує людям залежно від їхньої біологічної статі [1, с. 9]. Бути чоловіком або жінкою в суспільстві означає не просто мати ті або інші анатомічні особливості — це означає виконувати певні запропоновані представникам різних статей гендерні ролі.

Першу спробу розмежувати поняття «стать» і «гендер» зробив психолог Роберт Столлер у 1968 р. Вивчаючи транссексуалів у Каліфорнійському університеті, він дійшов висновку, що легше хірургічним шляхом поміняти стать транссексуала, ніж змінити його гендерну ідентичність.

Серед вітчизняних дослідників гендерних аспектів соціальної роботи варто відзначити М. Богачевську-Хом'як, І. Богословську, І. Голубєву, Н. Грицяк, Р. Губаня, В. Довженко, О. Іваницьку, Л. Кобелянську, Л. Кормич, А. Комарову, О. Кулачек, М. Орлик, А. Пашко, С. Станік, Т. Мельник, С. Хрисанову та ін.

Отже, гендерні дослідження допомагають більш чітко акцентувати увагу на вивченні розбіжностей і подібностей у соціальній поведінці чоловіків і жінок на рисах, стереотипах, ролях, які вважають типовими для них.

В особистісному аспекті гендер містить такі компоненти: категорія статі — належність до біологічної статі з народження; гендерна ідентичність — особисте сприйняття своєї статевої належності у зв'язку із запропонованими статтю соціальними функціями і статусом; гендерний шлюбний статус — здійснення або нездійснення запропонованого типу залицяння, репродуктивної поведінки і батьківських ролей; сексуальна орієнтація — соціально або індивідуально прийняті зразки сексуальних бажань, почуттів, що відповідають практиці й ідентичності; гендерна структура особистості — засвоєні зразки соціально прийнятних емоцій і почуттів; гендерні переконання — прийняття панівної в суспільстві ідеології або опір їй; гендерні процеси — соціальні практики виховання і навчання гендерній поведінці; гендерний дисплей — пред'явлення себе як певного типу гендерної особистості за допомогою одягу, косметики, прикрас, тілесних маркерів (надання тілу бажаної форми, пірсинг, татуювання та ін.) [3, с. 21].

Гендер особистості у цьому випадку є частиною соціальної категорії гендеру, за допомогою якої визначаються і підтримуються певний соціальний порядок і розподіл влади в суспільстві. Він є результатом прийняття або неприйняття панівних і зафіксованих у різних формах соціальних відносин між чоловіками і жінками, що й нині зберігають свою асиметричність.

Загалом у соціальній роботі виокремлюють *три парадигми*, що трактують гендерні дослідження: *класична, модерністська, постмодерністська*. Класична парадигма ґрунтується на біолого-еволюційних уявленнях про сексуальність; модерністська характеризується двоїстим трактуванням статі як біологічного факту і суб'єктивного образу, зміст якого визначається соціокультурними фактами; постмодерністська трактує статі і гендер як два способи соціального конструювання [3, с. 24].

Класична парадигма в соціальній роботі розглядає гендер як зведену біосоціальну характеристику, в якій анатомо-фізіологічні відмінності між людьми набувають якостей соціальних відносин. Гендер тут виступає як «культурна маска», соціальна «надбудова» біологічної статі. У рамках традиційного підходу досить популярна статево-рольова концепція гендеру, яка зводить його до сукупності поведінкових моделей, що очікуються від чоловіків і жінок у конкретному

соціокультурному просторі. Її основна ідея полягає в тому, що через біологічні причини жінки мають переважно експресивні характеристики, тоді як чоловіки — інструментальні [3, с. 27].

Співвідношення понять статі і гендеру в традиційному розумінні таке: біологічна стать — це даність, а гендер — соціальний статус, якого досягають. Це пов'язано з виконанням певних соціальних ролей. У процесі соціалізації стать стає гендером — особистісним атрибутом, що рано фіксується (приблизно в п'ятирічному віці), а потім залишається незмінним і невідчужуваним. Подальший гендерний розвиток особистості відповідно до цієї методологічної парадигми полягає у збагаченні змісту, відтворенні й зміцненні рольового репертуару.

Прив'язка статевої рольової концепції гендеру до біологічного диморфізму людини в остаточному підсумку сприяє асоціальному розумінню гендеру і постійному пошуку біологічних корелятивів для соціально-психологічних даних, причому біологічні фактори розглядають як причину спостережуваних відмінностей та основу для їхньої інтерпретації.

Модерністська парадигма в гендерних дослідженнях у соціальній роботі характеризується двоїстим трактуванням статі як, з одного боку, біологічного, а з іншого — соціокультурного феномену. Тут гендер зводиться до суб'єктивних уявлень про те, чим є для людини його об'єктивно наявна біологічна стать [2, с. 145]. У рамках цього підходу прийнято вважати, що люди довільно конструюють соціальний образ біологічної статі, використовуючи обумовлені природою тілесні характеристики. Гендер виявляється «культурною схемою» (або «лінзою»), що впорядковує і типізує будь-яке пов'язане зі статевою належністю знання особистості про себе. Поняття «гендерна схема» запровадила американська дослідниця Сандра Бем. За її концепцією, людей самостійно моделює власна поведінка, довільно комбінуючи якості і способи міжособистісної взаємодії, зафіксовані в наявних культурних (гендерних) схемах. Деякі люди демонструють виражену «гендерну схематичність», тому що у всьому покладаються на типові зразки відповідних якостей і моделей поведінки. Інші більше уваги приділяють точному відтворенню готових зразків, засвоюючи те, що їм видається найбільш доречним у різних гендерних схемах.

У модерністській парадигмі гендер є і особливим соціальним інститутом, що забезпечує функціонування відносин влади в суспільстві [4, с. 200]. З позицій соціального конструювання гендеру і статі гендер є досяжним соціальним статусом. Так само як раса, етнічна належність і соціальний клас, гендерні категорії інституціоналізовані культурою і соціумом. Життя кожної людини від народження формують соціокультурні норми і правила. Хоча деякі суспільства є расово й етнічно гомогенними, а іноді й гомогенними за соціальним статусом, немає жодного суспільства, яке було б гомогенним у гендерному аспекті. Поділ соціального світу на чоловіків і жінок настільки глибокий, що з моменту народження, як тільки стать дитини стає відомою, батьки, лікарі, акушерки й немовлята «створюють гендер», реалізуючи принцип статевої диференціації.

Навіть у дорослому житті, коли гендерний статус стабільний, ми, зазвичай, моделюємо гендер у кожній конкретній ситуації. У реальності й у повсякденних практиках гендер наявний у всіх аспектах нашого життя від мікро до макрорівня. Оскільки гендер має соціальний статус, він є фундаментальним, інституціоналізованим і постійним. Проте члени соціальних груп мають постійно (усвідомлюють вони це чи ні) «створювати гендер», щоб підтримувати свій статус, адже тут завжди існує потенціал змін. Гендерні відмінності відображають особливості соціального порядку — правила, що визначає взаємодії та комунікації статей.

Постмодерністська парадигма гендерних досліджень у соціальній роботі не враховує двоїстої інтерпретації статі як біологічного і соціального феномену. Її суть полягає в тому, що стать завжди є соціальною категорією, яку має біологічний організм на підставі довільно окреслених критеріїв [3, с. 45]. Біологічна стать як об'єктивний феномен не існує: він теж є соціальним конструктом, оскільки біологічні особливості, на підставі яких ми розділяємо людей на чоловіків і жінок, є довільно визначеними критеріями типізації внутрішньовидової різноманітності на підставі відмінності репродуктивних систем. Гендер і стать виявляються різними способами репрезентації сексуальності особистості за допомогою соціальних інститутів: науки, родини, ЗМІ, права, творів мистецтва, моди і т. д. Ці репрезентації варіюють у широких межах: від

нормативних гендерних дисплеїв до повного розмивання меж статевої належності. У європейській культурі існують не дві, а як мінімум п'ять (і більше) типових технологій гендерних репрезентацій: чоловік, жінка, гетеросексуал, гомосексуал, трансгендер та ін. Технології гендерної репрезентації ґрунтуються не тільки на категоризації репродуктивних систем, а й на категоризації сексуальних переваг. Як соціальний конструкт, гендер є продуктом соціальних і мовленнєвих практик, а також наукових уявлень про стать/гендер. У цьому сенсі гендер ніколи не є статичним продуктом культури, він — динамічний результат постійного обговорення проблеми статі/гендеру в суспільстві і пов'язаної з цим дискурсом соціальної перцепції індивідуально-особистісних особливостей людини. Інакше кажучи, те, що ми говоримо і думаємо про гендер, і визначає, яким він є.

Отже, методологічною підставою для гендерних досліджень у сфері соціальної роботи, так само як для гендерно-орієнтованих досліджень в інших сферах науки, є гендерна теорія. Згідно з її фундаментальним положенням, майже все, що традиційно вважається «природними» відмінностями між представниками різної статі, має не біологічну, а соціальну основу. Ці відмінності конструюються в суспільстві під впливом соціальних інститутів, що репрезентують традиційні уявлення про ролі чоловіків і жінок у суспільстві, про маскуліність і фемініність, що і є базовими категоріями гендерних досліджень.

У традиційній культурі уявлення про маскуліність та фемініність різко диференційовані і сконструйовані за принципом бінарної опозиції. Крім того, ці категорії вибудовані ієрархічно при домінантній ролі маскуліності. Отже, гендерна диференціація є основою системи влади у традиційній культурі. Гендерний підхід прагне не тільки описати особливості статусу, ролей та інших аспектів життя чоловіків і жінок, а й проаналізувати ролі й домінування, які затверджує в суспільстві за допомогою гендерної диференціації.

Гендерний підхід — методологія аналізу гендерних характеристик особистості і психологічних аспектів міжстатевих відносин [2, с. 54]. Він вивчає наслідки статевої диференціації та ієрархічності (чоловіче домінування і жіноче підпорядкування) у відносинах між чоловіками і жінками

й у процесі їхнього індивідуального життєвого шляху. Ця методологія дає змогу відійти від точки зору про зумовленість чоловічих і жіночих характеристик, ролей, статусів і твердої фіксованості статевої поведінки; вона окреслює шляхи розвитку і самореалізації особистості, вільної від традиційних гендерних стереотипів.

Отже, основні завдання гендерних досліджень у соціальній роботі насамперед пов'язані з її інституціалізацією як сфери наукового знання і навчальної дисципліни. Інакше кажучи, це прагнення чітко визначити предмет дослідження, конкретизувати напрям розвитку, обґрунтувати адекватні методичні уявлення і принципи

дослідження, зібрати відповідні дані. Конкретні завдання досліджень — це аналіз тих змін у системі статевої поведінки, які обумовлені трансформаціями соціуму. Гендерні дослідження виявляють механізми конструювання гендерної ідентичності в різних тимчасових і соціокультурних контекстах, а також обґрунтовують можливість зміни ідентичності чоловіків і жінок у сучасній ситуації.

Перспективу подальших досліджень порушеної нами в статті проблеми вбачаємо в аналізі гендерних теорій у соціальній роботі, функціонуванні гендерної рівності у суспільстві, забезпеченні рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків.

Список використаних джерел

1. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак, 2001. 320 с.
2. Гендерний аналіз українського суспільства / Т. Мельник, Л. Кобелянська, Л. Смоляр. Київ, 1999. 293 с.
3. Малкина-Пых И. Г. Гендерная терапия / И. Г. Малкина-Пых. Москва : Эксмо, 2006. 928 с.
4. Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень / Т. М. Мельник. Київ : Логос, 2004. 320 с.

Наталія Маркова

ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

В статье проанализированы основные вопросы гендерных исследований в современной теории социальной работы. Показано, что проблема соотношения пола и гендера пронизывает все сферы жизни и актуальна для каждого человека. Доказано, что гендерное измерение становится составной частью всех стратегически важных направлений государственной политики.

Ключевые слова: гендер, пол, гендерные аспекты социальной работы.

Natalia Markova

GENDER ASPECTS OF SOCIAL WORK

In the article analyzes the main issues of gender studies in the modern theory of social work. It is shown the problem of the relations of sex and gender permeates all spheres of life and is relevant to everyone. It is proved gender becomes an integral dimension of all strategically important areas of public policy.

Key words: gender, sex, gender aspects of social work.